

örökség

Az 1990-es Sztá-*lin!* Rá-*ko-si!* kiállítás a Legújabbkori Történelmi Múzeumban
Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Adattár

GYÖRGY PÉTER

EGY FEKETE LYUK

MUNKÁSMOZGALMI MÚZEUM, KIRÁLYI PALOTA

„A párt bizalma! Getmanov ismerte e szavak súlyát és jelentőségét. A párt megbízott benne! Egész életműve [...] nem állt másból, mint hatalmas, szívós, célratörő, különleges, mindig feszült és álmatlan munkából. E munka fő és legfőbb értelme abban állt, hogy a párt követelésére és párt érdekei nevében született. E munka legfőbb és legnagyobb jutalma mindössze egyetlen dolog volt: a párt bizalma. [...] Getmanov azonban tudta: létezik a pártszerűségnek egy magasabb foka: ennek lényege, hogy az embernek valójában nincsenek hajlamai, se vonzalmi, amelyek szembekeverülhetnek a pártszerűség szellemével – minden, ami a szívéhez közeli, mi drága a pártvezető számára, épp azért áll közel hozzá, mert a pártszerűség szellemét fejezi ki.”

(Valiszij Grosszman: *Élet és sors*. Európa Kiadó, 2013, 109–110. Soproni András fordítása)

NEMZET ÉS MUNKÁSMOZGALOM UGYANOTT

TMindaz, ami valaha a Munkásmozgalmi Múzeum volt, az idő mostohagyermeké lett, így mára a mindössze nyomokban fellelhető emléke is elveszítette minden kapcsolatát a történeti emlékezettel és a jelennel. Felidézése sem követheti a muzeológiai hagyomány virtuális régészeti feltárásait, lévén 1990 óta eltűnt az a kontextus, amely annak intézménytörténetét meghatározta, s néhány, ugyancsak a *MúzeumCafé*-ban megjelent becses, forrásértékű közléstől eltekintve gyakorlatilag kikerült a történetiség rendjeivel foglalkozó társadalomtudományok önreflexív történeteiből. Még bonyolultabbá teszi mindezt, hogy utóéletét, az egykori gyűjteményét bonyolult körülmények között befogadó Nemzeti Múzeum ma már egyetlen pillanatra sem tekinti azt saját története, azaz kanonizált hagyománya részének, ami persze nem pusztán morális felelősség, ellenben az államszocializmus emlékezetéhez való politikai viszony leképezésének kérdése, következménye.

*utóéletét,
az egykori
gyűjteményét
bonyolult
körülmények között
befogadó Nemzeti
Múzeum ma már
egyetlen pillanatra
sem tekinti azt
saját története,
azaz kanonizált
hagyománya
részének*

a rendszerváltás után nehezen tudott volna mit kezdeni az emlékeztörténetbe, pontosabban az amnéziatörténetbe átkerült Munkásmozgalmi Múzeummal

¶ A Nemzeti Múzeum fogalma, a gyakorlatban betöltött szerepe már önmagában véve is számos kérdést vet fel. Önazonosságának hiánya, illetve keresése nagyrészt azonos a Munkásmozgalmi Múzeum intézményi interiorizálását lehetővé tévő értelmezési keret hiányával. A Nemzeti Múzeum, amely teoretikusan és részben a gyakorlatban is a történetiség rendjeinek bemutatására szolgálna, a rendszerváltás után nehezen tudott volna mit kezdeni az emlékeztörténetbe, pontosabban az amnéziatörténetbe átkerült Munkásmozgalmi Múzeummal. 1990 óta sem került sor arra, hogy az államszocializmus évtizedeit elfogulatlanul mutassa be, így a rendszerváltással eltűnt múzeumnak egy valóságos intézmény a közönség számára láthatatlan adattáiraiban maradt hely – azokban sem transzparens rendben.

nem sok lehetőség van arra, hogy a nemzeti és néprajzi kultúra fogalomváltozását követő múzeumok közti viszonyrendszerek mifelénk is megváltozzanak

¶ A Nemzeti Múzeum önazonosságának kérdése vagy válsága szorosán összefügg az európai nemzetállamok aktuális politikai-filozófiai árfolyamának s ennek megfelelően múzeumi ön-reprezentációjuknak a kérdésével. A kortárs trendek jelentős lépték-, illetve kontextusváltást diktálnak és/vagy követnek: a nemzeti (s ugyanakkor és ugyanott a néprajzi) múzeumok európai politikai kultúrában zajló intézményes újradefiniálásának vagyunk szemtanúi. Ugyanakkor nagyon is úgy tűnik, hogy az ehhez szükséges politikai-kulturális értelmezési normák, keretek interpretatív befogadása az ugyanazokban az években az elzárkózást követő, homogén nemzetállami ideológiát újrateemtő, annak helyét kereső Magyarországon hiányzik, azaz nem sok lehetőség van arra, hogy a nemzeti és néprajzi kultúra fogalomváltozását követő múzeumok közti viszonyrendszerek mifelénk is megváltozzanak.¹

kortárs gyűjteményekben és kiállításokon egyaránt fontos szerepet játszó kínos öröksége láthatatlan

¶ Mindebből elég világosan következik, hogy a Nemzeti Múzeum számára a Munkásmozgalmi Múzeum amúgy igencsak jól használt s a kortárs gyűjteményekben és kiállításokon egyaránt fontos szerepet játszó kínos² öröksége láthatatlan, s persze nemcsak kívülről, de gyakorta azon belül is nyom nélküli.

¶ Amikor tehát a Munkásmozgalmi Múzeum munkatársai a rendszerváltás visszavonhatatlan következményeit igen gyorsan megértve, érthetően és helyesen, mindent elkövettek, hogy azt „átmentsék” a nagy átváltozás történeti fogalmakat

a rendszerváltozás
egyik pillanatról
a másikra
egyszerűen eltörölte
a Munkásmozgalmi
Múzeum politikai
és tudományos
legitimitását,
de az intézmény
identitásválsága
egész fennállását
végigkísérte

és intézményeket – jogi keretek között, de radikálisan és visszavonhatatlanul – újradefiniáló metamorfózisán, akkor valóban nem találhattak más intézményt, mint addigi partnerüket, a Nemzeti Múzeumot. A rendszerváltozás egyik pillanatról a másikra egyszerűen eltörölte a Munkásmozgalmi Múzeum politikai és tudományos legitimitását, de az intézmény identitásválsága egész fennállását végigkísérte, mint arra mind elhelyezése, mind a Nemzeti Múzeummal való kooperációt befolyásoló elnevezéstörténete is mutat.³

¶ Az identitásválság kérdése végigkísérte a Munkásmozgalmi Múzeum alapításának és működésének történetét. Esti Béla múzeumigazgatóként már 1968-ban állást foglalt a névváltoztatás lehetséges, illetve elkerülhetetlenek tűnő következményeivel összefüggésben. „A munkásmozgalom történetét a nemzeti történettel való szerves összefüggésben kell feldolgoznunk a muzeológia sajátos eszközeivel és módszerével.” Majd 1976-ban az intézmény tíz évének történetét ismertette visszatért ugyanarra a kérdésre. „Az állandó kiállítás módszertani előkészítése több évet vett igénybe. [...] Fő feladata a magyarországi szocialista munkásmozgalom történetének bemutatása. A kiállításnak azonban a szűkebb értelemben vett munkásmozgalom-történet mellett a munkásosztály életkörülményeinek, életmódjának alakulását, kultúrájának fejlődését is szemléltetnie kell. A munkásmozgalom történetét a nemzeti történelem részeként kell bemutatni. [...] Az említett vitákon néhányan kétségbe vonták önálló munkásmozgalom-történeti állandó kiállítás létjogosultságát és megrendezhetőségének lehetőségét. Szerintük egy ilyen kiállítás óhatatlanul szemléleti torzuláshoz, a munkásmozgalom történetének a nemzeti történelemtől elszakításához, a mozgalom szektás ábrázolásához vezet.”⁴

¶ Azaz a rendszer fennállásának első pillanatától fogva nyilvánvaló volt, hogy a múzeumi kérdés – tehát az intézmény elnevezése, annak beillesztése az aktuálisan fennálló számos ponton radikális átalakításon átesett múzeumi rendszeren, a múzeumi tér kialakításának mikéntje – mellett a munkásmozgalom mibenlétéről való állásfoglalás a muzeológiai, tehát a reprezentációelmélet és -gyakorlat kérdésein túl

A magyar nép ajándékaiból rendezett kiállítás a Múcsarnokban Sztálin 70. születésnapjára, 1949. december
Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Adattár

az államszocializmus politikai-filozófiai alapjait érintő alapkérdés is egyben. (Mintha hasonló probléma ismétlődne meg napjainkban a Nemzeti Múzeum kiállításainak a történeti identitás kialakításában játszott szerepét illetően.)⁵

TÖRTÉNELEM ÉS OSZTÁLYTUDAT – KÖZVETLEN KÖZELRŐL

¶ 1945 után a munkásmozgalom nem pusztán egy társadalmi osztály történetének, pontosabban egy részének leírására szolgáló megnevezés, ellenben a politikai rendszer önazonosságában s annak konszenzuálissá tételében döntő szerepet játszó filozófiai és ideológiai fogalom volt annak megfelelően, ahogyan a két fogalom közti különbség a kommunizmus építésének programjára hivatott új rendszerben gyakran egyáltalán nem volt látható. A munkásmozgalom egyszerűen a jó okkal világtörténelmi jelentőségűnek tekintett fordulat, a sztálinista hatalomátvétel *előtörténetévé* változott át. S mindez egyben a valóság radikális újraértelmezésének kérdését is jelentette. „A társadalom mint a valóság megismerése csak a kapitalizmus, a polgári társadalom talaján válik lehetővé. Az osztály azonban – a burzsoázia –, amely e változás történelmi hordozójaként lép fel, még tudattalanul tölti be ezt a funkciót. [...] Csak a proletariátus fellépésével válik befejezetté a társadalmi valóság megismerése. Éppen azért következik ez be, mert a proletariátus osztályálláspontja az a pont, ahonnan láthatóvá válik a társadalom egésze.”⁶ Azaz a proletariátus saját osztályhelyzetének megismerése, önmaga felszabadításáért folytatott küzdelme egyben az egész társadalom „megismerésének”, pontosabban radikális, forradalmi átalakításának programját is jelentette.

¶ 1945-től a marxizmushoz vagy a kommunizmus eszméjéhez, majd gyakorlatához többféleképp, ha különböző módon és mértékben, számos vitában eltérő állásponton lévő, de a változás iránt egyetértéssel, rokonszenvvel forduló szubkultúrák tagjai, illetve a radikális baloldali fordulattal részben közömbös, részben ellenséges többségi és nagyrészt passzív magyar lakosság ugyanakkor és ugyanott találta magát szembe egy

a munkásmozgalom egyszerűen a jó okkal világtörténelmi jelentőségűnek tekintett fordulat, a sztálinista hatalomátvétel előtörténetévé változott át

s mindez egyben a valóság radikális újraértelmezésének kérdését is jelentette

a magántulajdonon
túli,
a munkásosztály
által teremtett
új közösségi
társadalom
létrehozásának
programja
ismeretlen
távlatokat nyitott
meg, illetve
kényszerített rá
a kortárs magyar
társadalomra

A Kommunista
Proletár Múzeum
létrehozásának
programja, illetve
szinte azonnali
megvalósításának
igénye

a szépművészeti
ügyek direktórium
felhívást tett közzé
a lapokban arról,
hogy megkezdte
a proletár-
forradalom
emlékeinek
gyűjtését

valóban jól működő, birodalmi sztálinista hatalmi gépezet folyamatos agressziójával. A magántulajdonon túli, a munkásosztály által teremtett új közösségi társadalom létrehozásának programja ismeretlen távlatokat nyitott meg, illetve kényszerített rá a kortárs magyar társadalomra. Ezt a kettőt a korszakban egymástól elválasztani gyakorlatilag lehetetlen volt. A társadalmi osztályokat reprezentáló identitások, az általuk meghatározott önazonossági stratégiák árfolyama radikálisan átalakult, s ennek a nagy átváltozásnak a nyomai elkerülhetetlenül láthatóvá váltak a múzeumpolitikában is.

¶ Sz is valóban szükségszerűnek tekinthető, hogy már az 1919-es Tanácsköztársaság rövid történetében is jelen volt ez az elméleti kettősség. A *Kommunista Proletár Múzeum*⁷ létrehozásának programja, illetve szinte azonnali megvalósításának igénye félreérthetetlenül utalt a történeti önazonosságra, amelynek megfelelően a Tanácsköztársaság működésében a kortárs orosz forradalom példája és a marxizmus filozófiai hagyománya elválaszthatatlan volt. (Utóbb ez a hagyomány szerepet játszott a Munkásmozgalmi Múzeum előtörténetében is.)

¶ A Forradalmi Kormányzótanács április 18-án tartott ülésén Kun Béla és Kunfi Zsigmond előterjesztésére döntött a magyar és internacionális szocialista proletármozgalom egész anyagát felölelő kommunista proletármúzeum létrehozásáról. Mindössze öt nappal később munkatársai, a múzeum vezetésével megbízott Diner-Dénes József,⁸ Krejcsi Rezső⁹ és Révész Mihály nevében leveleket küldtek a belügyi népbiztos elvtársaknak, hogy „a régi belügyminisztérium irattárának politikai mozgalmakra és munkásmozgalmakra vonatkozó részét a régi belügyminisztériumban érintetlenül hagyni, lezártni szíveskedjék”. Hasonlóképp fordultak László Jenőhöz, a forradalmi törvényszékek országos politikai megbízottjához, a „budapesti törvényszéknél és az ügyészségnél meglevő iratokra” vigyázzanak, az irattáraknak egyetlen darabja se vesszen el. Végül ugyanazon a napon a Szépművészeti Múzeumhoz, azaz Dienes Lászlóhoz és Kőhalmi Bélához fordultak, látván, hogy a szépművészeti ügyek direktórium felhívást tett közzé a lapokban arról, hogy megkezdte a proletárforradalom emlékeinek gyűjtését. „Ez az anyag feltétlenül

Az 1990-es Sztd-íni Rd-ko-sí kiállítás a Legújabbkori Történelmi Múzeumban
Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Adattár

számára
az igencsak
jó helyen lévő
Wenckheim-palotát,
tehát a mai Szabó
Ervin Könyvtár
központi épületét
jelölték ki

a kommunista proletármúzeum gyűjteményéhez tartozik”, írták.¹¹ Azt, hogy a Tanácsköztársaság elitje mennyire komolyan vette a múzeumot, egyértelműen bizonyítja, hogy számára az igencsak jó helyen lévő Wenckheim-palotát, tehát a mai Szabó Ervin Könyvtár központi épületét jelölték ki.

¶ Május 30-án Révész Mihály összefoglalta a múzeummal kapcsolatos álláspontját, amelyből igen pontosan rekonstruálható a politikai elvárásrendszer, s az 1919-ben és 1945-ben, illetve 1966-ban felmerülő érvek, kérdések között is számos áthallás tűnik fel. Révész felidézi a Forradalmi Kormányzótanács április harmadik hetének elején lezajlott ülését, s így folytatja: „Sok időbe és különösen fáradságba sem került, hogy a Baross és Reviczky utca sarkán lévő három frontra néző, volt Wenckheim épületet megszerezzük. Ez az épület nagy termeivel, sok helyiségével, helyével, még berendezésének nagy részével is mintha csak a Múzeum számára készült volna. [...] A szomszédságában van az Eszterházy utca, a Szentkirályi utca – teli zárkózott főúri palotákkal, amelyeknek legtöbbször ugyancsak a proletárdiktatúra közoktatásügyi népbiztosságának nagyszerű céljait szolgálja. [...] Ez a múzeum bizonyosan nem lesz lim-lomok gyűjtőhelye, bizonyosan nem gyűjti majd nagy férfiak ruhadarabjait... de megszerez, összegyűjt, minden komoly kutató számára hozzáférhetővé tesz minden emléket, ami a magyarországi vagy a nemzetközi proletármozgalmakkal akármilyen vonatkozásban van...”¹²

ez a múzeum
bizonyosan nem
lesz lim-lomok
gyűjtőhelye,
bizonyosan nem
gyűjti majd
nagy férfiak
ruhadarabjait...

A FOGALMI VÁLSÁGOK, KÉRDÉSEK

– AZ AUSCHWITZ-„EPIZÓD”

¶ Míg az 1965-től az 1974/76-ig tartó években a múzeumi közéletben való részvételt a különböző társintézményekben megrendezett ideiglenes kiállítások jelenthették, addig az Budavári Palota A épületébe való költözés után megkezdődött a három részből álló állandó kiállítás éveken át tartó felépítésének munkája. Mindaddig fontos szerepet szántak a KMP egykori székhelyén, a Visegrádi utca 15.-ben megrendezett Kommunisták Magyarországi Pártja Emlékmúzeumának is,

amelynek évente több mint tízezer látogatója volt, ám igazi funkciója az *eredeti színhely* autenticitásának városi térben való megjelenítése volt.

¶ A párt melletti, nem pusztán aktuálpolitikai, ellenben a társadalmi rendszer politikai filozófiai alapját jelentő elkötelezettség, illetve a nemzeti történelemmel való viszony kérdésének bonyolultságát és az évtizedeken át tartó jelentésváltozásokat, a legtöbb értelmezési kérdést felvető identitás, önazonosság-kérdés történeti dokumentációját – úgy vélem – az Auschwitz/ Oswiecim Múzeum magyar pavilonjának átrendezései érzékeltetik a legpontosabban. A koncentrációs táborok s ennek megfelelően a második világháború óta, tehát a hidegháború kezdetétől a vasfüggöny ezen oldalán különösen kiemelt szerepet játszó Auschwitz évtizedeken át elsősorban a különböző nemzetek kommunista deportáltjainak ellenállását volt hivatott reprezentálni, s csak utóbb és máig tartóan bonyolult viták közepette vált az a holokauszt univerzális emlékhelyévé.¹³

¶ Azaz az évtizedeken át egymást váltó, számos konfliktussal, vitával járó kiállítások, így a magyar történelmet érintő reprezentációk is nem kis részben Koselleck konceptuális történelem¹⁴ fogalmának érvényességét demonstrálják – működés közben. Ugyanakkor az egyes kiállítások közti különbségek – Michel Foucault¹⁵ fogalmait használva – a tudás archeológiájának és radikális kritikájának elválaszthatatlan kérdésére, a „leigázott tudás” megkerülhetetlen jelentőségére mutatnak rá. Az 1960 és 2004 közötti kiállítások története a tudások legitimációjának, térbeli reprezentációjának, a Zeitgeistnek való kiszolgáltatottságuknak, azaz marginalizációjának, vagy ellenkezőleg, tematizációjának olyan bonyolult szövetét, tehát az átváltozás mintázatának történetét tartalmazza, ezek feltárása, utólagos rekonstrukciója félreérthetlenné teszi a múzeumi tudás jelentőségét és jelentésvesztésének kísérletét.

¶ 1960-ban rendezték meg Auschwitzban az első magyar kiállítást, amelynek létrehozásában az MSZMP által létrehozott és ellenőrzött Partizán Szövetség felügyelete alatt működő NÜB-nek, azaz a Nácizmus Üldözöttei Bizottságának volt fontos

az átváltozás
mintázatának
történetét
tartalmazzák, ezek
feltárása, utólagos
rekonstrukciója
félreérthetlenné
teszi
a múzeumi tudás
jelentőségét
és jelentés-
vesztésének
kísérletét

Az auschwitzi magyar kiállítás 1959/60 Székely Károly albumából
Forrás: Holokauszt Emlékközpont

szerepe.¹⁶ A kiállítás létrejöttében, majd évtizedeken át való elfelejtésében, azaz emlékezetének máig tartó radikális marginalizáltságában, az utólagosan érvényes történeti koncepciókon való kívül kerülésében nyilvánvalóan szerepet játszott az, hogy a végül megfelelőbbnek bizonyuló 1965-ös paradigma megjelenése után, annak utóélete végképp összefüggött a „leigázott tudásokból” álló ideiglenes gyűjtemények sorsával. Ugyanakkor a politikai támogatással, ám jobbára amatőr kívülállók által a tábor 15. blokkjában létrehozott szerény kiállítás mára jobbára azonosíthatatlan tartalma és egyetlen fennmaradó fénykép alapján rekonstruálható reprezentációja¹⁷ utólagos megítélésében mindannyian elég vékony jégen járunk, függetlenül attól, vannak-e személyes emlékeink, illetve érintenek-e bármelyikünket a másodlagos traumatizáció hatásai.

1959-ben készült,
1960 elején nyílt
meg, egy olyan
korszakban,
amelyben
a „fasizmus elleni
harc” nem pusztán
retorikai fordulat,
hanem
a világállapotnak
megfelelő probléma
volt

¶ Az első auschwitzi kiállítás a globális hidegháború¹⁸ idején, 1959-ben készült, 1960 elején nyílt meg, egy olyan korszakban, amelyben a „fasizmus elleni harc” nem pusztán retorikai fordulat, hanem a világállapotnak megfelelő probléma volt, olyan kérdés, amely nem pusztán az MSZMP, a Partizán Szövetség, illetve a Nácizmus Üldözötteinek Bizottsága számára volt megkerülhetetlen, de annak ugyanígy szerepe volt a Munkásmozgalmi Múzeum létéről, küldetéséről szóló vitákban, önazonosságának kérdésében.

¶ Azaz az auschwitzi kiállítás kérdése független volt az izraeli titkosszolgálat által 1960 májusában Argentínában elfogott Eichmann ügyétől, amely még nem befolyásolhatta annak kialakítását. Ugyanakkor, az eltérő kontextustól függetlenül is, valóban érdemes felidézni Kádár János – 1959-es elvtársi érvet visszhangzó vagy attól független belátáson alapuló – megjegyzését, amely elég jól mutatja, hogy mennyire bonyolult helyzetben is volt az MSZMP: „Nem jó ezekkel [sic!] a nyomorult fasiszta ügyekből kizárólag zsidókérdést csinálni. Ha ebben a dologban fellépünk, a döntő az legyen, hogy ez az Eichmann a magyar állampolgárok ezreit gyilkolta meg. Ennek a vonalnak kell erősnek lennie, ne az a vonal legyen, hogy zsidókérdést csinálunk ebből az ügyből. Eichmann nemcsak a zsidókat gyilkolta meg, mások is voltak ott. Ez nem

zsidókérdés, ez fasizmus és antifasizmus kérdése. [...] Mi csak mondjuk azt, tudomásunkra jutott, hogy Eichmann az izraeli hatóságok birtokában van és bíróság elé akarják állítani. Utána mondjuk, hogy nyilvános tárgyalást követelünk. Második követelésünk: Követeljük, hogy az ott lefolytatott tárgyalás után Eichmannt a magyar hatóságoknak adják ki. S majd itt fogjuk mondani azt, hogy ez jogos, mert zsidó emberek stb.”¹⁹

Úgy vélem, a tudományos szakok tiszteletben tartásától függetlenül, a politikai elit „zsidókkal” való viszonyának kérdése – mint arra fent igyekeztem rámutatni – messze túlmutat az intézményes kapcsolatok nyilvánvalóan fontos történetének rekonstrukcióján. A múzeumi kérdés azért különösen fontos és becses, mert világosan megmutatja, hogy a politikai intézmények keretei önmagukban nem válaszoltak, s nem is válaszolhattak lényegi kérdésekre, így például annak a bonyolult kulturális konstrukciónak a mibenlétére sem, amely a vallási vagy hitközségi kereteken, illetve a cionista, vagy egyéb zsidó/izraelita mozgalmakon kívül élők önazonosságának kérdéseit és bonyolult, esetleges válaszait jelentették. Mindez elég pontosan nyomon követhető a holokausztot Bergen-Belsenben túlélő, majd a NÜB keretében Auschwitzban szervezett emléktúrákon intenzíven részt vevő, az 1959-es kiállítás létrehozásában fontos szerepet játszó Székely Károlynak ma a Páva utcai Holokauszt Emlékközpont archívumában őrzött fényképalbuma egyes felvételein. A magyar nyelvű emléktáblák szövegei félreérthetetlenek, és akár rejtelmesnek nevezhetnénk, ha nem lenne belátható azok politikai intenciója. Már-tírjaink emlékére a magyar bajtársak 1959, majd 400 000 magyar áldozat emlékére, alatta elég rosszul láthatóan ugyanez lengyelül. Egy felvétel van magáról a kiállításról, de a tablókon lévő képanyag, amint a szöveg is, azonosíthatatlan, s eredeti tárgyakat nem is állítottak ki. Az 1960-as években többször felvetődött a kiállítás kibővítésének kérdése, s adódott, hogy az új kiállítást 1965 áprilisában nyissák meg. A kiállítás tervének elfogadásával kapcsolatos anyagok között időről időre előke-rülnek a konkrét megvalósítási terveken túlmutató, a kiállítást a rendszer politikai filozófiájának lényegét megjelenítő kulturális eseményként, intézményként értő mondatok.

a múzeumi kérdés azért különösen fontos és becses, mert világosan megmutatja, hogy a politikai intézmények keretei önmagukban nem válaszoltak, s nem is válaszolhattak lényegi kérdésekre

a magyar nyelvű emléktáblák szövegei félreérthetetlenek, és akár rejtelmesnek nevezhetnénk, ha nem lenne belátható azok politikai intenciója

Látogatók az auschwitzi magyar kiállításon, 1959. Székely Károly albumából
Forrás: Holokauszt Emlékközpont

„A kiállítás alapvető célja annak bizonyítása is, hogy a Magyar Népköztársaság mindörökre lezárta a társadalom tagjai faji és vallási alapon történő megkülönböztetését. [...] E célkitűzés jegyében azzal a gondolattal kell indítani a kiállítást, hogy a magyar nép 1919-ben, a Tanácsköztársaság idején egyszer már megvalósította valamennyi dolgozó teljes egyenjóságát! Természetesen nem lehet helye a Tanácsköztársaság története bemutatásának. Ennek a gondolatnak azonban a kiállítás kezdetén nagy meggyőző erővel, teljes világossággal kell érvényesülni.” A szöveg szerzője, Liptai Ervin a Művelődésügyi Minisztérium múzeumi osztályának főosztályvezetője a zsidótörvényeket említve idézőjelet használt, s nem feledkezett el a zsidók közti osztálykülönbségek hangsúlyozásáról sem.²⁰

¶ Horn Emil, az *Auschwitzi magyar emlékkiállítás előkészítése* című, a *Legújabbkori Múzeumi Közlemények* 1965/2–3. számában közölt írásában kiemelendő kérdésnek tartja Auschwitz nemzetközi jellegét, amelyhez illeszkedett az 1959-es magyar kiállítás is. Az 1963 tavaszán megkezdett új kiállítási koncepció vitáján „végül az a nézet kerekedett felül, amely abból indult ki, hogy a »magyar Auschwitz« gyökerei a Tanácsköztársaság bukásának korszakáig nyúlnak vissza, amikor a magyar uralkodó osztályok ellenforradalmi terrorja Európában először honosította meg a fasiszmus módszereit és bizonyította be, hogy az antiszemitizmus és az antikommunizmus egy töről fakad.” (88.) A magyar kiállítás a szovjet, jugoszláv, csehszlovák és német után nyílt meg, s az 1960-ban bemutatott fotográfiákhoz és szövegekhez képest ebben az esetben már igazi múzeumi anyagokról, nem pusztán dokumentumokról volt szó. Arról nem beszélve, hogy a Konecsni György, Szász Endre, Kondor György, Hincz Gyula, Kass János, Konfár Béla, Martsa István, Somogyi József, Varga Imre művei is ott sorakoztak.

¶ Így tehát 1965-ben az ekkori nevén Legújabbkori Történeti Múzeum rendezésében adták át Auschwitzban a magyar pavilont, amelyet Csató Tamás forgatókönyve alapján Horn Emil, Kubinszky Judit és Szikossy Ferenc rendezett, s amelynek művészeti terveit a korszakban igen sok kiállításon dolgozó Boreczky László készítette el.²¹ Mind az 1965-ös, mind az 1979-es

az 1960-ban bemutatott fotográfiákhoz és szövegekhez képest ebben az esetben már igazi múzeumi anyagokról, nem pusztán dokumentumokról volt szó

kiállítás fontos fejezet a Munkásmozgalmi Múzeum folytonosan alakuló önazonosságának történetében.

¶ A következő, 1979-es kiállítás²² volt az első, amely végül láthatóan és egyértelműen megoldotta az előző évtizedek paradox problémáját, amelynek megfelelően a szocialista országok a zsidó szó jelentésével, használatával kapcsolatos kétségeiket annak óvatos kerülésével, az egyre inkább elhallgatásnak tűnő mártír, áldozat megnevezésekkel cserélték fel. A kiállítás mottója félreérthetetlen volt. Ennek a kiállításnak a tárgya nem „a” zsidó sors. Amit ez a kiállítás elbeszél, az a magyar történelem. S ugyanott: „400 000 auschwitzi magyar áldozat emlékére örök figyelmeztetésül az élőknek.”

a szocialista országok a zsidó szó jelentésével, használatával kapcsolatos kétségeiket annak óvatos kerülésével, az egyre inkább elhallgatásnak tűnő mártír, áldozat megnevezésekkel cserélték fel

¶ A kiállítás egyrészt pontosan „elszámolt” a halottakkal, meggyilkolásuk körülményeivel, időpontjaival, másrészt közzetett két névsort igen drámai grafikai megoldásokkal. Az egyik névsor a legszélesebb értelemben vett ellenállás 1944–1945-ben életüket vesztett tagjait sorolja fel, emitt a neveket, foglalkozásokat, elpusztításuk, haláluk körülményeit s időpontját közlő adatok mellett fényképek is szerepeltek. 197 név szerepelt ezen a listán, köztük jobb- és baloldali, értelmiségi és munkásmozgalmi résztvevők, civilek és katonák, köztük tizenkét nő. Ugyanakkor a falakon több ezer magyar zsidó, zsidóként meghalt áldozat neve – a névsor összeállításának körülményeit – sajnos – nem sikerült rekonstruálnom.

az egyik névsor a legszélesebb értelemben vett ellenállás 1944–1945-ben életüket vesztett tagjait sorolja fel

ugyanakkor a falakon több ezer magyar zsidó, zsidóként meghalt áldozat neve

¶ Ez a kiállítás túlélte a rendszerváltást, majd az 1999 áprilisában a Nemzeti Múzeum – tehát a Munkásmozgalmi Múzeum örököse – által benyújtott új állandó kiállítás tervét, amelyet végül az azt radikálisan visszautasító kritikák miatt a kormány elvetett. (A kiállítás forgatókönyvét Ihász István állította össze Halminé Bartó Anna és Jalsovszky Katalin közreműködésével. A történész szakértők: Schmidt Mária – Miniszterelnöki Hivatal, Schweitzer József országos főrabbi, Stark Tamás – MTA Történettudományi Intézete – voltak.)²³

¶ 1999 után hosszabb szünet következett, míg végül 2004-ben megnyílt Kádár Gábor, Rajk László, Vági Zoltán, Varga László koncepciója alapján, Rajk László látványterveivel az Auschwitz-Birkenau Állami Múzeum 18. blokkjában az az állandó kiállítás, amely ma is látható.²⁴

Emléktábla az auschwitzi magyar pavilonban., 959. Székely Károly albumából
Forrás: Holokauszt Emlékközpont

BJAINK EMLÉKÉRE
A
R BAJTÁRSÁK
1959

Magyar Barátok
Szövetsége

Magyar Barátok
Szövetsége

A KÉT VEZÉR (AZ EREDETI ÉS A MÁSOLAT) VERSUS A PÁRTOK KULTUSZA

a Kossuth
téren, a Magyar
Munkásmozgalmi
Intézetben három
múzeum (sic!)
működött

¶ A Legújabbkori Történeti,²⁵ illetve a Munkásmozgalmi Múzeum létrehozása előtti korszakban a Kossuth téren, a Magyar Munkásmozgalmi Intézetben három múzeum (sic!) működött. *A magyar munkásmozgalom története* (16 teremben), a *Szovjetunió Kommunista Pártjának története* (18 teremben) és végül a *Népi demokratikus országok munkásmozgalmának története* (12 teremben). A kiállításokról elég kevés szöveg és kép áll a rendelkezésünkre, azok inkább propagandagépezeteknek tűnnek, mintsem minden részletükben komolyan végiggondolt, a történettudomány és muzeológia ismert normáinak eleget tévő állandó, illetve vándorkiállításoknak. De akármint is: azok léte és programja egyaránt megfelelt az új társadalmi rend visszavonhatatlansága melletti bizonyítékoknak, önmagát beteljesítő proféciáknak. Tény, hogy a kora ötvenes évekig mind a Kúria épületében lévő múzeumok állandó kiállításait, mind a vándorkiállításokat tízezrek látogatták, s nyilván komor és egyértelmű válasz van arra a kérdésre, hogy a csoportos látogatásokat szervező üzemi, munkahelyi pártbizottságok ajánlatát visszautasíthatónak tartották-e a szocializmus első éveinek dolgozói kollektívái.

az új világ
Horthy-rendszerhez
képest radikálisan
megváltozó
léptékének
felidezéséhez
inkább
segítségünkre van
a Sztálin hetvenedik
születésnapja
alkalmából
rendezett két
múzeumi esemény

¶ A fentiek rekonstrukciójánál fontosabbnak, azaz a korszak szellemének, a győztes kommunizmus politikai hatalma és kultúrája elválaszthatatlan kettősségének, az új világ Horthy-rendszerhez képest radikálisan megváltozó léptékének felidezéséhez inkább segítségünkre van a Sztálin hetvenedik születésnapja alkalmából rendezett két múzeumi esemény: okkal vélhetjük, hogy nem pusztán a magyar munkásosztály nem látott addig ehhez hasonló nyilvános Gesamtkunstwerk-et, de a középosztály sem. Ez az izgatott ünnepi készülődés jól követhető az MDP korabeli feljegyzéseiből is.²⁶

MA NYÍLIK MEG
a magyar
dolgozók sztálini
ajándékainak
kiállítása

¶ A *Szabad Nép* naponta számolt be a kiállításokról. A korszak viszonyai között igazi médiaőrület volt. December 1-jén jelent meg a *MA NYÍLIK MEG a magyar dolgozók sztálini ajándékainak kiállítása* című cikk, amely a Múcsarnokban bemutatott tárgyakról számolt be. „A Szikra [azaz az MDP nyomdája,

Bodó Béla, utóbb
a Brumi könyvek
halhatatlan
szerzője, a Sztálin
iránti végtelen
szeretetünkről írt

kiadója] dolgozó Sztálin elvtárs magyar nyelven megjelent műveit küldik kedves ajándécul, gyönyörű fehér bőrkötésben...” (7.) Másnap: „A dolgozó magyar népnek Sztálin elvtárs iránti ragaszkodását, hűségét, szeretetét fejezik ki ezek az ajándékok.” Ugyanitt Bodó Béla, utóbb a Brumi könyvek halhatatlan szerzője, a Sztálin iránti végtelen szeretetünkről írt. (3.) Két nappal később, vasárnap a Múcsarnokot előntő ünneplő tömegek méltatása volt soron, 6-án, kedden már az is kiderült, hogy négy nap alatt negyedmillió látogató tekintette meg a sztálini ajándékkiállítást, és 7-én, szerdán már el is indultak Moszkva felé a magyar nép ajándékai Sztálin elvtársnak.

¶ S a java még hátra volt. 10-én nyílt meg a Nemzeti Múzeumban *A nagy Sztálin harcok élete* című kiállítás, ez alkalomból az épület homlokzata „soha még ilyen köntösbe nem öltözött. Az oszlopos feljárat fölött óriási Sztálin arckép, a lépcsőkön végig örökzöld fenyőfásor, s fölöttük két oldalon selyemzászlók erdeje. S persze hasonló, valóban mifelénk, múzeumban, addig nem ismert, az egész belső teret is elfedő vizuális látványosságok, a Szovjetunió népeinek képviselőit ábrázoló, a Sztálin kantátát zengő tömeg óriási festményen, s a tömeg fölött vörös zászlók tüzében Sztálin tekint le rájuk.” (december 10. 1.) Valóban igaz volt: „The Big Brother is watching you.” A kiállítást Szakasits elvtárs nyitotta meg, akit a következő év áprilisában tartóztattak le, 1956-ig börtönben volt. S persze a Nemzeti Múzeum lépcsőin is mindennap hosszú sorok várakoztak, hogy láthassák végre, ki is volt a valóságban – tehát az imaginárius ideológiai téboly Gesamt-kustwerkje szerint – a magyar nép nagy barátja. S amint azt a *Szabad Nép* keddi száma ki is emelte: „Többet ér ez, mint egy szeminárium.” S ez valóban így is volt. A két kiállítás s annak mediális reprezentációja minden kívülálló számára félreérthetetlené tette, hogy távolságtartásuk mindössze illúzió. Az a köztér, amelyet így formál át Sztálin születésnapja, mindenkit magába foglalt, bárkit, akarától függetlenül.

a két kiállítás
s annak mediális
reprezentációja
minden kívülálló
számára
félreérthetetlené
tette, hogy
távolságtartásuk
mindössze illúzió.
Az a köztér, amelyet
így formál át Sztálin
születésnapja,
mindenkit
magába foglalt,
bárki akarától
függetlenül

¶ A kiállítás tehát félreérthetetlen fordulatot jelentett. Világossá tette, hogy a párt kultusza immáron elképzelhetetlen a nagy vezér, tehát a világtörténelmi személyiség kultusza nélkül,

Az 1990-es Sztá-lin! Rá-ko-si! kiállítás a Legújabbkori Történelmi Múzeumban
Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Adattár

s nyilvánvaló volt, hogy Sztálin dicsőítését értelemszerűen hű tanítványa, Rákosi Mátyásé követi, amint az történt is: 1952-ben március 9-én a Kúria, tehát a Munkásmozgalmi Intézet épületében megnyíló kiállítással. A kiállítás akaratlanul és elkerülhetetlenül az 1949-es decemberi eseményeket idézte fel, s óhatatlanul kicsinyítve. A Rákosi hatvanadik születésnapját ünneplő kiállítást²⁷ nem lehetett a Nemzeti Múzeumban megrendezni, hiszen az az MDP, tehát a párttörténet és nemzeti történelem elválaszthatatlanságának félreérthetetlen demonstrációja lett volna, amelynek jelentése eltért volna a Sztálin harcos életét bemutató kiállítástól. Ráadásul Sztálin mindenek feletti hatalmát az is egyértelművé tette, hogy 1934-től már a párt főtitkára sem kellett hogy legyen, azaz tomboló személyi kultusza idején az SZKP az úgymond „kollektív vezetés” idejét élte, ami szimbolikus valóságban azt jelentette, hogy a párt és Sztálin kultusza elválaszthatatlanok. Sztálin nem egyszerűen főtitkár volt, hanem „Maga a Párt”, pontosan úgy, ahogyan azt fiának mondta (lásd Simon Sebag Montefiore *Az ifjú Sztálin* kötete): ő volt a szovjethatalom maga. Azaz bármely tettét kétségbe vonni azonos volt a párt elleni támadással. (Rákosi azonban mindössze az MDP főtitkáráként dolgozott s végeztette ki a pártellenzéknek vélt elvtársait is. És 1953-ban a Politikai Bizottság tagjai félre is állították.) Ugyanakkor az a tény, hogy a Rákosi hatvanadik születésnap kiállítását a Munkásmozgalmi Intézet ugyan impozáns épületében, de mégsem a Nemzeti Múzeumban rendezték meg, részben belátást, részben akaratlanul is, de engedményt jelentett. És mindennek dacára a végeredmény is félreérthetetlen volt: a párt története, minden dicsőség ellenére, mégis a párt története maradt. Mindez együtt óhatatlanul és visszavonhatatlanul kijelölte a munkásmozgalmi szimbolikus terét, és meghatározta a Munkásmozgalmi Múzeum alapkérdését: a nemzeti történelem és az ideológiai üdvtörténet, azaz közismert nevén: a Legújabbkori Történeti Múzeum közti egyensúlykeresést. A két elnevezés változó használata pontosan érzékeltette a párt magabiztosságának, ideológiai önazonosságának mértékét, illetve bizonytalanságát. Az is belátható, hogy a múzeum elnevezése és a Kerepesi

óhatatlanul és visszavonhatatlanul kijelölte a munkásmozgalmi szimbolikus terét, és meghatározta a Munkásmozgalmi Múzeum alapkérdését: a nemzeti történelem és az ideológiai üdvtörténet, azaz közismert nevén: a Legújabbkori Történeti Múzeum közti egyensúlykeresést

nyom nélküli
eltűnése a Nemzeti
Múzeumban
sokkal komolyabb
szerepet játszik
a Kádár-korszak
eltűnésében,
a poszthideg-
háborús világ
létrehozásában,
mint első
pillantásra hinnénk

temetőben a Munkásmozgalmi Panteon létrehozása ugyanarra a kérdésre adott válaszokként is érthetők és értendők. A munkásosztály története a nemzeti történelem része, sorsa az egyetemes emberi történelem egészét meghatározza, az univerzális haladás beteljesítését is jelenti egyben. A Munkásmozgalmi Múzeum története tehát a kommunizmus, az államszocializmus önreprezentációjának alapkérdését jeleníti meg, s nyom nélküli eltűnése a Nemzeti Múzeumban sokkal komolyabb szerepet játszik a Kádár-korszak eltűnésében, a poszthidegháborús világ létrehozásában, mint első pillantásra hinnénk.

A POLITIKAI IDENTITÁSTEREMTÉS, A KOMMUNISTA HAGYOMÁNYKONSTRUKCIÓ KIÁLLÍTÁSAI

¶ A Várba, tehát a palota A épületébe történt költözésig, vagyis az állandó kiállítások létrehozásának megvalósulásáig a múzeum éveken át különböző terekben rendezte alkalmi kiállításait, amelyek ugyanakkor nem pótolhatták a magyar munkásmozgalom teljes történetének a historikus-ideológiai konstrukció alapján létrehozott nagy narratíva szerepét. A számos alkalmi bemutató között meg kell említenünk az 1960-ban, a Nemzeti Múzeumban megrendezett *A magyar nép a szocializmus útján, 1945–1960*, illetve *A magyar Munkásmozgalmi Története* című vándorkiállítást, amelynek 1961-ben, 1962-ben a Nemzeti Múzeum adott otthont, illetve 1963-ban a PIM-ben bemutatott *Károlyi Mihály Emlékkiállítás*. S persze fontos volt a Műcsarnok termeiben 1967-ben megrendezett *50 év a Nagy Október útján* című kiállítás is, amely – mint igen sok hasonló esetben – a monumentális dizájn, a felnagyított fényképek, különféle, a korban már létező audiovizuális eszközök használatára, tehát a direkt hatásmechanizmusokra épülő propagandára fektette a hangsúlyt.²⁸

a monumentális
dizájn,
a felnagyított
fényképek,
különféle,
a korban már létező
audiovizuális
eszközök
használatára, tehát
a direkt hatás-
mechanizmusokra
épülő propagandára
fektette a hangsúlyt

¶ Amint az például Boreczky László írásából is nyomon követhető: a magyar munkásmozgalmi társadalom- és kultúrtörténetére koncentrálnó gyűjtemények – s különösen azok kiállításainak módja – nehezen voltak összhangba hozhatók

Készült az 1990-es Sztá-lini /Rád-ko-si/ kiállítás a Legújabbkori Történelmi Múzeumban
Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Adattár

bbot, mint halált kerek
okro a nópok szomatara
Nővényt és Nővényt beiktatva,
vél a halott eljegyzésnek legkisebb
személyét 7 éves kora a Nővényt
**„Az ítélettel
opasztották Títót,
galád kakadót”**

így lett
az állam-
szocializmus
évtizedeiben
a múltból
gyakran kortárs
látványosság

az olvasnivaló
kiállítás kínosan
hathatott
a vörös
márvány aula
monumentálisnak
szánt terében

a propagandagépezetekkel. Azaz a párttörténeti keretekből való kilépés, a kortárs dizájn amúgy még nem bevett, nem gyakran használt eszközei kerültek előtérbe: így lett az államszocializmus évtizedeiben a múltból gyakran kortárs látványosság. Hasonló példának tűnik az 1971-ben a Nemzeti Múzeumban megrendezett „*La Commune*”. Emlékkiállítás a párizsi kommün centenáriumán című tárlat vizuális bemutatója. Voltak persze eltérő példák, így például a Várba költözés után, a múzeum aulájában kezdődő *A nagy győzelem*, a Szovjetunió Központi Forradalmi Múzeuma által rendezett kiállítás, amely tablókön elhelyezett kisméretű nyomtatványokból állt. Amennyire az egykorú fényképekből megállapítható, az olvasnivaló kiállítás kínosan hathatott a vörös márvány aula monumentálisnak szánt terében, s akkor még nem esett szó arról, hogy 1975-ben hány ezer embert vonzott a Szovjetunió diadalmas története. Azaz hiába látta Esti Béla már a hatvanas évek közepén, illetve Hetés Tibor 1970-ben, hogy a munkásmozgalom, illetve párttörténet nem elválasztható a nemzet történetétől, a valóságban ez az ideálisnak remélt összekapcsolódás nem jött létre. 1976-ban az Úttörőmozgalom megalakulásának harmincadik évfordulójára rendezett kiállítás elég anakronisztikusan hathatott a Nemzeti Galéria művészettörténeti programja mellett, ahol 1975-ben – ebben a kontextusban – a Szocialista Képzőművészek Csoportja (1934–1944) kiállítását láthatták, amely elvben a Munkásmozgalmi Múzeum kiállítása volt ugyan, de mégiscsak a magyar művészettörténet kontextusába illeszkedett, s ez nem ment nehezen.

¶ A döntő kérdés azonban a Várban – évtizedek után – megvalósuló állandó kiállítás volt, amelynek első, 1919 augusztusáig tartó részét Nemes Dezső akadémikus, az MSZMP Politikai Bizottságának tagja, a Politikai Főiskola rektora nyitotta meg, mintegy ezer meghívott vendég jelenlétében. Ezt a kiállítást ugyan a Munkásmozgalmi Múzeum keretében rendezték, de elég nyilvánvaló módon tágította ki annak kereteit. Centrumában nem pusztán s nem is elsősorban a szervezett munkásság politikai, kulturális tevékenységének bemutatása állt, inkább egy jóval tágabb, a nemzeti kultúra és nemzeti történelem fogalmát valóban nem csekély mértékben kitérítő

ezt a kiállítást
ugyan
a Munkásmozgalmi
Múzeum keretében
rendezték, de elég
nyilvánvaló módon
tágította ki annak
kereteit

és az évtizedeken át a marginalizált osztályokról mindössze romantikus képeket közlő társadalomkép megújítása. Azaz a kiállítás „az ipari munkásság kialakulásának kezdete Magyarországon a 19. század első felében” fejezettel kezdődött: tehát a reformkori „magyar világ” és az ipari társadalom közti szoros összefüggések megjelenítésével. Az önkényuralom korszaka alatti passzív ellenállás, tehát a nemesség és az értelmiség magatartása mellett a korszak munkásmozgalmának bemutatására is vállalkozott. A munkásmozgalom és az új és legújabbkori történelem paradigmái egymás mellé kerültek, illetve áthatották egymást.

¶ A magyarországi munkásmozgalom története állandó kiállítás első szakasza tehát 1975. április 1-jén nyílt meg, s ez a 19. század első felétől a Tanácsköztársaság bukásáig tartó évtizedeket tekintette át. A magyar társadalom- és politikatörténet munkásosztály felőli percepciója elkülönült ugyan a hagyományos nagy társadalom egészét reprezentáló bemutatóktól, de mégis a társadalomtörténet elválaszthatatlan részeként jelent meg.²⁹

¶ „1977. március 31-én délután a Vándor kórus régi mozgalmi emlékeket felidéző szép műsora után Nemes Dezső, az MSZMP Politikai Bizottságának tagja ünnepélyesen megnyitotta a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum állandó kiállításának második és harmadik részét, amelyek a magyar munkásmozgalom történetének 1919-től 1975-ig terjedő időszakát mutatják be.”³⁰ Akármint történt is, részben igyekeztek a történeti muzeológia – amúgy nem evidens – kategória-rendszerének megfelelően elhelyezni a munkásmozgalom-történethez tartozó eseményeket, azaz megszüntetni a „nagy társadalom” túlsúlyát az „elnyomottak” kultúrájával, életével szemben, ugyanakkor az egész nagy elbeszélés mégiscsak a Kádár-rendszer földi paradicsom-képzetével ért véget, azaz a kortárs jelenben való otthonosság volt a történelem célja. S mindez óhatatlanul folyamos ellentmondásokhoz, valamiféle „kettős könyveléshez” vezetett. Mint azt Hetés Tibor 1972-es tanulmányában kifejtette: „Előtérbe állítjuk az igényesebb, ám bonyolultabb, de magas színvonalú propagandát és történelmi ismeretterjesztést. [...] Az elmúlt évtizedekben tudományos feldolgozó

az egész nagy
elbeszélés
mégiscsak
a Kádár-rendszer
földi paradicsom-
képzetével ért véget,
azaz a kortárs
jelenben való
otthonosság volt
a történelem célja

a Munkásmozgalmi
Múzeum olyan
reprezentációs
gépezet volt,
amelynek súlyát,
jelentőségét
a Várba költözés
az addigiakhoz
képest
beláthatatlanul
felnagyította

munkánkban hangsúlyoztuk a legkövetkezetesebb politikai mozgalom, a kommunista mozgalom irányt jelölő eszméjét és erejét. Háttérbe szorultak a munkásmozgalom teljes képehez tartozó egyéb, kultur-, eszme-, szakszervezettörténeti, stb. kutatások.” A hetvenes évek, mint a korszakban nevezték, komplexitásra épülő muzeológiájának létrehozása valójában az államszocializmus politikai alapkérdésére kellett hogy válaszoljon: a Munkásmozgalmi Múzeum olyan reprezentációs gépezet volt, amelynek súlyát, jelentőségét a Várba költözés az addigiakhoz képest beláthatatlanul felnagyította.

¶ S nem pusztán az A épületről volt szó, hanem legalább annyira annak aulájáról, amelynek terveit már a hatvanas években nyilvánosságra hozták. Kéri Zoltán építész és Mózer Pál belsőépítész munkája meghatározta a múzeum jelentőségét és jelentését, s félreérthetlenné tette azt. Évtizedeken át tartó történet volt ez, amelynek végeredménye, az aula belsőépítészeti állapotai ma is majdnem változatlanok. A múzeum „Várbizottsága” 1959-ben jött létre, ekkor még az A épület mellett a Sándor-palota is a Legújabbkori/Munkásmozgalmi Múzeumhoz tartozott volna. „Az eredetileg zárt udvarú épületet kérésünkre úgy alakították át, hogy az egykori udvar helyén fedett aulát építettek. Ide került át a lépcsőház, amely a tervezők korábbi elgondolása szerint éppen a legjobban kihasználható kiállítási felületeket törte volna meg, s vette volna el.”³¹

¶ Így aztán a Nemzeti Galéria Duna-part felőli főbejáratán belépő látogatókat egy finoman szólva is alacsony belmagasságú tér s azzal szemben egy valóban impozáns lépcsősor fogadja, míg a Nap-hegy felőli oldalon lévő A épület bejáratától jobbra a lefedett udvar hatalmas, vörös márvánnyal burkolt terébe érkeznek, amelynek közepén egy modern lépcsősorhoz jutnak, s ezen át mehetnek fel az állandó kiállítások szintjeire. Mindkét bejárat a palotából múzeummá való átalakításból következő építészeti kompromisszum eredménye. Míg a Nemzeti Galéria egy művészettörténeti elbeszélést reprezentál, amelynek térbeli nyitányát tagadhatatlanul szerencsétlennek is tekinthetjük, addig a Munkásmozgalmi Múzeum aulája a politikai építészeti, az önkényuralmi modernizmus léptékét idézi fel egy kifejezetten kompromisszumokból, a közelmúlt

a Munkásmozgalmi
Múzeum aulája
a politikai építészeti,
az önkényuralmi
modernizmus
léptékét idézi fel

rádásul nem
az antik
hagyományt,
a racionális
modernizmust
és militáris
herozizmust
nemegyszer igen
nagyvonalúan,
elegánsan ötvöző
olasz fasizmus
építészetének,
hanem
a III. Birodalom
szellemének
felidézését
jelentette mindez

nem
a munkásmozgalom
története volt
a döntő kérdés,
hanem annak
politikai tere
– és az maga volt
a hatalom

a kiállítás
elbeszélése
és látványa
egyaránt drámai
hatást keltett:
a közvetlen közelt
idézték fel,
a látogatók nagy
részének mindez
fájdalmas
és személyes élmény
volt: tapasztalat
és emlékezet
elválaszthatatlanok
voltak

bűneinek elhallgatásából induló korban. S rádásul nem az antik hagyományt, a racionális modernizmust és militáris herozizmust nemegyszer igen nagyvonalúan, elegánsan ötvöző olasz fasizmus építészetének, hanem a III. Birodalom szellemének felidézését jelentette mindez: Speer és Troost monumentális direkt hatalmi tereit. S mindez – anélkül, hogy egy elfogult vagy elfogulatlan látogató egyetlen lépést tett volna – a Munkásmozgalmi Múzeumot egy mifelénk több mint szokatlan teátrális nagyságot hirdető, teremtő és szolgáló intézménnyé változtatta, ami rádásul a lehető legtávolabb állt az MSZMP ideológiai-politikai szándékaitól. Az épített tér által kétségbevonhatatlanná tett tudás, valamint a domináns paradigma és a hatalom közti összefüggések ritkán válnak láthatóbbá, félreérthetlenebbé, mint ebben a tetőmegvilágítást imitáló, félhomályos és transzparens térben. Nem a munkásmozgalom története volt a döntő kérdés, hanem annak politikai tere – és az maga volt a hatalom. A korszak ugyan állandóan az egyeztetések álságos formáiról szólt, de az aula világossá tette, hogy mindez csak szó, szó, szó.³²

¶ Ezt a teret használta egyszerre fel és ki a kurátor Horn Emil és a belsőépítész Boreczky László 1990 áprilisa és 1991 januárja között. Azaz a kiállítás „felvonásközben”, két rendszer között készült, amit mi sem mutat jobban, mint az A épület elnevezése a szórólapokon: A Nemzeti Múzeum Legújabbkori Történeti Múzeuma.³³ Ami addig valóban elképzelhetetlen volt: az aula és földszint egészét az 1945 és 1956 közötti évek bemutatására használták, építették át, s egyszerre idézték fel a történelmet és az emlékeztörténetet, a párt történetét és annak hatástörténetét. A Horn Emil írta forgatókönyv és Boreczky László drámai erejű építészeti megoldásai egymást erősítették, azaz a kiállítás elbeszélése és látványa egyaránt drámai hatást keltett: a közvetlen közelt idézték fel, a látogatók nagy részének mindez fájdalmas és személyes élmény volt: tapasztalat és emlékezet elválaszthatatlanok voltak.

¶ A bejáratnál két szöveg fogadta a látogatókat. Egy házfalon a „Pártunk útmutatásával építjük a szocializmust”, illetve Rákosi Mátyás 1949. március 15-én, a Magyar Függetlenségi Népfrent kongresszusán elmondott beszédének közhelyé

a személyiségek kultusza mellett önálló témaként szerepelt a párt kultusza

vált címe. „A mi országunk nem rés, hanem erős bástya a béke frontján.”³⁴ Az aulában a Rákosi Mátyás hatvanadik születésnapján, a Múcsarnokban 1952-ben kiállított, a párt főtitkárának hatvanadik születésnapjára küldött tárgyak egy részét egy hatalmas tortán helyezték el 1990-ben, az egykori kultuszt felidézendő. Mellette, az aula lépcsője felett felépített, a Hősök terén álló tribün, illetve a Sztálin-szobor volt látható kicsinyítve, s ugyancsak ott voltak láthatók a Sztálin-szobor pályázatának makettjeiről készült fényképek is, és ugyanott a makett/tribün belső oldalán a Sztálinról szóló egykorú cikkeket olvashatta a látogató. A személyiségek kultusza mellett önálló témaként szerepelt a párt kultusza, tehát Rákosi mellett Gerő Ernő, Farkas Mihály, Révai József voltak láthatók, illetve a párt nagyszerűségét hangsúlyozó statisztikák, plakátok. Az aula centrális terében Horn Emil és Boreczky László pontosan rekonstruálta a „Párt”, az „Osztály” összefüggéseit és a személyiség szerepének tanából adódó kultuszokat.

¶ Az aula és a bejárati tér közötti átjárókat kihasználva épült fel a kiállítás labirintus³⁵ része, amelyben részben a párttörténet különösen aljas „apróságai” voltak megtekinthetők, illetve olvashatók, mint például Demény Pál „sikeres” letartóztatásáról a Rákosinak szóló, Gerő Ernő által írt levélrészlet. Korabeli újságcikkek, poszterek, a pártegyesítés dokumentumai, az ÁVH terrorjának részletei. Felidéztek Karig Sára történetét, az 1947-ben a Szovjetunióba hurcolt Kovács Béla lágerből küldött képeslapjait. Rekonstruáltak egy művezetői irodát az ötvenes évekből, felidéztek a társbérleteket, a kitelepítést, a békekölcsönt, a boldog Magyarország giccset, a szovjet álomországot s a gaz imperialisták példáit. Képeket közöltek a szocializmus nagy identitásversenyéről, a Sztahanovról elnevezett mozgalomról, amely a munka hőseinek teljesítményeit rögzítette, de önálló teremben voltak láthatók a szocialista realizmus stílusában festett képek, az egyházak elleni támadások dokumentumai, a Recsket, a munkatábor felidéző dokumentumok, a vasfüggöny, azaz a szögesdrót, majd a Sztálin-szobor ledöntése. Kiemelt jelentőséget tulajdonítottak Illyés Egy mondat a zsarnokságról című versének, amely visszatérő feliratként szolgált.

rekonstruáltak egy művezetői irodát az ötvenes évekből, felidéztek a társbérleteket, a kitelepítést, a békekölcsönt, a boldog Magyarország giccset, a szovjet álomországot s a gaz imperialisták példáit

a múzeum mára
eltűnt
az emlékezetből,
és jobbára
a Nemzeti Múzeum
saját történetében
sincs helye

- ¶ Horn Emil³⁶ és Boreczky László közös munkája, az általuk megteremtett kiállítás a Munkásmozgalmi Múzeum történetét szürreális módon zárta le, s talán ez volt a legjobb megoldás az összes lehetséges közül. A múzeum mára eltűnt az emlékezetből, és jobbára a Nemzeti Múzeum saját történetében sincs helye. Tudom, a legnehezebb időpontban említtem meg: de ez így nincs rendjén.
- ¶ Egy múzeum jelene lehetetlen a múltjának átláthatóvá tétele nélkül.³⁷

Jegyzetek

- [1] Lásd pl. Camille Mazé: Von Nationalmuseen zu Museen der Europäischen Kulturen. Eine sozio-historische und ethnographische Annäherung an den Prozess einer 'Europäisierung' der ethnologischen und historischen Nationalmuseen. In: *Museumskunde Band, 73. 1/08. 110–126.* Ill. Rhiannon Mason: National Museums, Globalisation, and Postnationalism. Imagining a Cosmopolitan Museology. In: *Museumworlds, Vol.1. Issue 1. 2013. 40–64.,* ill. uő. *La Fabrique de L' Identité Européenne, Dans le couloir des „musées de L' Europe”.* Litterature et Revues, Belin 2014.
- A néprajzi és történeti múzeumok léptékváltására, tehát a nemzeti történelem és az annak megfelelő néprajzi gyűjtemények posztkoloniális, semmiképp sem homogén európai civilizáció reprezentáló múzeumaivá, illetve (Humboldt) fórumaivá való átalakulásának kérdéseire az elkövetkező számok egyikében, egy önálló tanulmányban térek vissza. A magyar nyelvű recepcióra ugyancsak röviden utalva: nem volt véletlen az sem, hogy a 2012-ben a Ludwig Múzeum kiadásában megjelent *Helyszíni szemle, Fejezetek a Múzeum életéből* című múzeumtörténeti és kortárs jelenségeket elemző kötet szerzői – beleértve jómagam – mintha elkerültük volna a kortárs európai trendek fenti aspektusára való utalást. Lásd György Péter: *Univerzalizmus, kritikai historizmus, A múzeumi paradigma metamorfózisa.* Ludwig Múzeum, 2012, 78–116. Jellegzetes példaként említhető, T. Szabó Csaba szellemes című írása, a *Nemzeti múzeumidentitás.* Maszol.ro. 2019. jún. 26.16:53. T. Szabó a bukaresti, belgrádi és budapesti Nemzeti Múzeum jelen állapotát veti össze.

„a budapesti Nemzeti Múzeum Hild József-féle klasszicista épülete eleve múzeumnak épült, és rendeltetése sem változott kétszáz éven át”, szemben a román és szerb példákkal, amelyek mögött a nemzetállami történetiség sérült valósága és igényének öröksége a Monarchia történelmével is szorosan összefüggő, a magyartól értelemszerűen eltérő politikatörténete áll. Azaz T. Szabó Csaba – saját rendszerén belül logikusan – a magyar példát tekinti magától értetődőnek. S ennek megfelelően is írja le a Nemzeti Múzeumot, amelynek, mint megállapítja: „...állandó kiállítása valóban átíveli Magyarországot (a régió és az új egyaránt) teljes történetét a neolitikumtól a 20. század végéig: a kiállított anyag lenyűgöző anyagi kultúráról tanúskodik, gazdag illusztrációs anyag és történeti adalékok, kisfilmek, dokumentumok, analógiák szerepelnek a régészeti és történeti kiállításon.” Mindez persze igaz, de a valóban kiválóan író T. Szabó egyetlen mondatlall sem említi, hogy a Nemzeti Múzeum állandó kiállítása számos kritikus politikatörténeti kérdést vet fel. S ez nem véletlen, s nem is a szerző „hibája”, hanem a Trianon-traumának megfelelően az érinthetetlen magyar nemzetállami mitológiából következően mintegy láthatatlan marad számára mindaz, amit innen nézvést – okkal – aggasztónak láthatunk abban.

- [2] Sharon Macdonald: *Difficult Heritage: Negotiating the Nazi Past in Nuremberg and Beyond*. Routledge, 2008.
- [3] A Magyar Kommunista Párt Könyvtára 1945 tavaszától az V. kerületben, az Akadémia utca 17.-ben működött, amely egyben az MKP, majd az MDP székháza is volt. A munkásmozgalmi és párttörténeti gyűjtemény létrehozására, a Párttörténeti Bizottság megalakulására is itt került sor. Az első párttörténeti kiállítást az MKP III. kongresszusa alkalmából, a Városház utcában rendezték meg. Réti László a *Társadalmi Szemle* 1946/10. számában ismertette a kiállítást, amely, mint írta: „nagyszerű segédanyagként szolgálhat a pártoktatás részére és általában párttagságunk nevelésére. Ez az állandó kiállítás alapját képezheti majd egy későbbi időben létesítendő magyar Forradalmi Múzeumnak. 775., ill. G. Nagy László: A Magyar Munkásmozgalmi Intézet múzeumi alosztálya. In: *A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Évkönyve 1981–1982*. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest 1983. 53–111. Az intézet 1948 és 1950 között az I. Fő utca 1.-ben, majd 1950 és 1957. között az V. Kúria utcában működött. 1957 és 1966 között a *Legújabbkori*

Történeti Múzeumként, majd Magyar Munkásmozgalmi Múzeumként 1968-ig a József Nádor tér 7.-ben, a Teleki-palotában, utóbb 1974-ig már a Várban, a Szentháromság utca 2.-ben működött, s innen költözött végül 1974-ben a Budavári Palota A épületébe, ahonnan gyűjteményei 1990 után mint Legújabbkori Történeti Múzeum örökségei kerültek át a Nemzeti Múzeumba. Az 1966-os névváltozás szorosan összefüggött a Nemzeti Múzeumhoz való viszony kérdésével. Azaz a Legújabbkori Történeti Múzeum addigi feladatai – nyilván részben s számos vita keretében – a Nemzeti Múzeum ügykörébe kerültek át. „1966. július 1. óta az intézmény Magyar Munkásmozgalmi Múzeum néven folytatja tevékenységét. A névváltozás a működési terület módosulását jelentette. Azóta a muzeum magyarországi munkásmozgalom, a munkásosztály kialakulásával és fejlődésével kapcsolatos értékek, a munkáséletmód, a munkáskultúra emlékeit gyűjti. (A magyar történelem egyéb vonatkozású muzeológiai feladatait fokozatosan a Magyar Nemzeti Múzeum Ujkori Osztálya vette át, amely ugyancsak nagyarányú fejlődésnek indult.)” Vö. Hetés Tibor: *Visszapillantás. In: A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Közleményei, 1975. különsz. 5–20.*

- [4] Esti Béla: Beszámoló a Múzeum munkájáról 1965–1968. In: *A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Évkönyve, 1967–1968.* 291., ill. uő. *A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum tíz éve 1966–1976.* In: *A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Évkönyve, 1975–1976.* 22.
- [5] Vö. György Péter: A nemzet múzeuma, in: *Élet és Irodalom*, 2007. 51. évf. 17. sz. április 30., ill. Az elfogadhatatlan (Magyar Világ 1938–1940. Fedezz fel egy világot... Időutazás a második világháború előtti utolsó békeévek Magyarországra, in: *Élet és Irodalom*, 2020. 64. évf. 1. sz.
- [6] Lukács György: Mi az ortodox marxizmus? In: *Történelem és osztálytudat*, 238–239. Magvető, 1971.
- [7] Vö. Gerelyes Ede: Kommunista Proletár Múzeum 1919-ben. In: *Legújabbkori Történeti Múzeum Évkönyve, 1959.* 15–23., ill. Cseh Mária: A Kommunista Proletár Múzeum plakátanyagából. In: *A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Közleményei, 1975. különsz. 31–39.*
- [8] Diner-Dénes József: (1857–1937 [Párizs]) művészettörténész, újságíró.
- [9] Krejcsi Rezső (1859–1928): jogász, szociáldemokrata publicista, a Tanácsköztársaság képviselője Bécsben. A kommün bukása után a Szovjetunióba emigrált, majd Prágába költözött, s haláláig ott élt.

- [10] Révész Mihály (1884–1977) szociáldemokrata politikus, történész, újságíró, a kommün bukása után 1924-ig Bécsben élt, 1945 után a pártarchívum felállításán dolgozott, míg félre nem állították.
- [11] Archivumi Közlemények: *Tájékoztató az MSZMP archívumok számára*, 1976. belső használatra. Párttörténeti Intézet Archívum vezetője. 126–133. Szerényi Imre: *Dokumentumok a Kommunista Proletár Múzeum (1919) történetéből*. 126–153.
- [12] Uo. 139–142. A valóságban végül az történt, hogy a kommün bukása után, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára gondoskodott a megszűnt Proletár Múzeum megmentett töredékének feldolgozásáról, s katalógust állított össze a megmaradt művekről. Így például Weltner Jakab főszerkesztőt Melich János könyvtárigazgató 1920. január 21-én értesítette arról, hogy ha a főszerkesztő a Nemzeti Múzeumban őrzött könyvek között a sajátjára lel, akkor azokat készséggel rendelkezésére bocsátják. Uo. 153. Melich János (1872–1963) 1919 és 1922 között volt a könyvtár igazgatója, s nyilván nem csupán a szociáldemokrata politikusnak, a *Népszava* szerkesztőjének, Weltner Jakabnak (1873–1936) küldött ilyen levelet. Arról nem beszélve, hogy 1920-ban Weltner még bécsi emigráns volt.
- [13] Az Auschwitz jelentésváltozásának történeteivel foglalkozó irodalomnak e helyt nyilván csak a minimumára utalhatok. Vö. a legutóbbi fontos összefoglalása mindennek: *Disputed Holocaust Memory in Poland, Special Issue: Holocaust Studies*, Vol. 35. 2019. Issue 1–2.
- [14] Reinhart Koselleck: *Begriffsgeschichten*. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 2006, ill. *The Practice of Conceptual History, Timing History, Spacing Concepts*. Stanford University Press, Stanford 2002.
- [15] Michel Foucault, előadás a Collège de France-ban, 1976. január 7-én. In: *Society must be defended, Lectures at the Collège de France, 1975–1976*. Picador 2003.
- [16] A Nácizmus Üldözötteinek Bizottsága tevékenységi körében az auschwitzi kiállítás csupán egy esemény volt. 1959-ben a Partizán Szövetség elnökségi ülésein újra és újra felmerültek a koncentrációs táborokkal kapcsolatos problémák. 1959 januárjában például műsorral egybekötött emlékestet kívántak rendezni az auschwitzi csoport részére. Ezzel kapcsolatban Solymossi elv. kifejtette: „A Párttal meg kell beszélni, de itt az elvtársak foglaljanak állást. Véleményem szerint fontos lenne, hogy megtartsuk. A fasizmus

elleni harc szempontjából politikailag ennek nagy jelentősége van. Nem szabad zsidó kérdést csinálni belőle.” A Magyar Nemzeti Levéltárba átkerült dokumentum, 229. f. 2/4. 1959. január 15-én. (Kádár 1960-ban a Központi Bizottság ülésén elhangzott beszéde szó szerint ugyanezt a formulát ismétli.) A koncentrációs táborok túlélői között, mint azt 1959. április 20-án a Partizán Szövetség soros elnökségi ülésén Fazekas elv. megjegyezte: „A Nácizmus Üldözöttei Bizottságával sokkal hatékonyabb politikát kellene folytatni, mert ennek tagjai antifasiszták. Sokan közülük nem értenek egyet a szocializmus építésével, de nem akarnak fasizmust. A politikai helyzet megköveteli a fasizmus elleni harcot. A Nácizmus Üldözöttei Bizottságát jobban be kellene vonni a mi munkánkba, hogy ne csoportosuljanak jobbra vagy balra, hogy megtalálják az utat, amin haladniuk kell a Partizán Szövetségen belül. Jelenleg a zsidó hitközség viszi azt a politikai harcot, amit nekünk kellene vinni.” Ez volt a párt álláspontja is. Ugyanaznap, ugyanott Fehér Lajos megjegyezte: „A nagyobb önállóságra törekvést frakciós törekvésnek tekinti. A Szövetség engedélye nélkül sajtóközlemény nem lehetséges... A Bizottságnak pedig az a feladata, hogy tagjait antifasiszta szellemben nevelje. Nem engedhetjük, hogy felekezeti csoporttá fajuljon.” Mindez elég pontosan jelzi, hogy az MSZMP nem ok nélkül, nem pusztán az antiszemitizmustól való absztrakt aggodalom, hanem a hidegháborús kulturális logika, kategória-rendszer miatt volt aggodalmas a koncentrációs táborok emlékezetének, kiállításainak reprezentációjával kapcsolatban. 1959. okt. 6-án dr. Haász Árpád beszámolt a Nemzetközi Auschwitz-Komité üléséről, amely jóval nagyobb kontextusban ugyan, de ugyanezzel a problémával kellett, hogy szembenézzon. Ugyanakkor Haász stencilezett – azaz nagyobb példányszámban, belső használatra terjesztett – beszámolója egy ponton szokatlanul pontos volt. „Auschwitzban rövid pár hónap alatt 600.000 magyarországi, erdélyi, felvidéki magyar zsidót irtottak ki a legborzalmasabb körülmények között. Itt az ideje nézetem szerint, hogy azt [a] kérdést nemcsak mint zsidó nemzetiségi kérdést kezeljük, hanem magyar ügynek tekintsük. Az Auschwitz-al kapcsolatos propaganda és mozgalom igen hatékony eszköze lehet a nacionalizmus és az antiszemitizmus elleni harcnak.” 229. f. 2/4. Az 1965-ös kiállítás már részben ennek a programnak megfelelően készült.

- [17] Beszámoló az auschwitzi magyar dokumentációs múzeum berendezési munkálatairól. Baschné Annamária sk., Székely Károly sk. Budapest 1960. január 5. PÍL. 299. f. 2. Magyar Partizán Szövetség, in: Szécsényi András: „Nem szabad zsidó kérdést csinálni belőle” A Kádár-kori auschwitzi kiállítások kontextusai, in: *Történeti Muzeológiai Szemle*, 16. 2018, 153–167.
- [18] Odd Arne Westad: *The Cold War, a World History*, Basic Books, 2017, ill. Sara Lorenzini: *Global Development. A Cold War History*. Princeton University Press, 2019.
- [19] Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, M-KS 288/5/204/15–18. A magyar állam, illetve „a zsidók” közti kapcsolatokra nézvést lásd Kovács András: *A Kádár-rendszer s a zsidók*, Corvina, 2019. Kovács – évtizedes munkásságához híuen – kutatásait szociológiai, illetve jelen kötet esetében elsősorban intézménytörténeti összefüggésekben folytatja. Ennek megfelelően nem tesz említést az Auschwitz-kiállítások kérdéséről sem.
- [20] Oswiecimben létesítendő magyar kiállítás tématervének jóváhagyása. Ügyiratszám: 68263/1963. Művelődésügyi Minisztérium, 1963. augusztus 22. Dr. Liptai Ervin sk.
- [21] Horn Emil 1999. január 20-án, a Shoah Alapítványnak adott videóinterjújában erős önkritikával kezelte az 1965-ös kiállítást, amely, mint mondta, inkább „az akkori politikai helyzetet tükrözte, tehát inkább párttörténeti kiállítás volt, mint a zsidók deportálásáról, holokausztról szóló.”
- [22] A kiállítást a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum rendezte a Magyar Partizán Szövetség és a Kulturális Kapcsolatok Intézete közreműködésével, Horn Emil és Jalsovszky Katalin forgatókönyve, Piros Tibor grafikusművész tervei alapján.
- [23] E helyt csak a tiltakozó szűken értett szakmai anyagokat említem meg. Horn Emil: *Megjegyzések az auschwitzi magyar pavilonba tervezett új állandó kiállítás forgatókönyvéhez*. 1999. augusztus 6. A jeruzsálemi Yad Vashem Archives magyarországi kutatócsoportjának szakmai véleménye (1999. augusztus 4.), Kádár Gábor és Vági Zoltán lektori jelentése (2000. szeptember 13). Itt köszönöm meg Karsai Lászlónak, hogy a forgatókönyv egy változatát a rendelkezésemre bocsátotta.
- [24] Vö. *Az elárult állampolgár*, Magyar Nemzeti Múzeum, 2006. A magyar, angol, lengyel katalógus szövegét Kádár Gábor és Vági Zoltán írta. Még két évvel korábban a Nyílt Társadalom Archívum a Centrális

Galériában megrendezte az *Auschwitz – Rekonstrukció* című kiállítást, amely példátlan intézményközi kooperációval jöhetett létre. Itt említendő meg, hogy Rajk László 2004 és 2014 között készítette el a *Hiányzó sors – Auschwitz-i falak* című művét (*Frottages: Personal Tribute to the Absence*). Rajk László az 1944-ben Auschwitz-Birkenauban, tehát a megsemmisítő lágerbe deportált százazrek közé tartozó néhány hajdani magyar zsidó által készített nyomokat, tehát a téglafalakba vésett neveket kereste, s rögzítette azokat frottázsként.

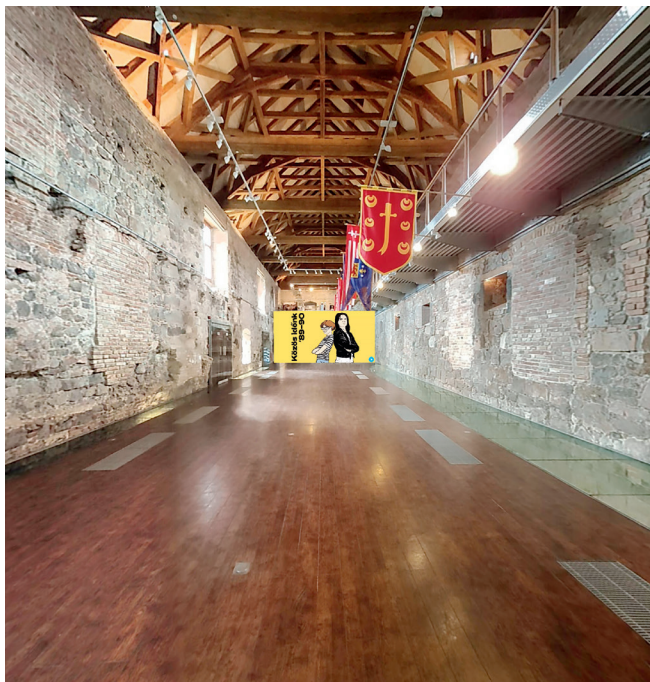
- [25] A Munkásmozgalmi, illetve Legújabbkori Történeti Múzeum elnevezésének kérdése nem pusztán szemantikai kérdés volt, ellenben az hatással volt a Nemzeti Múzeummal való – fent említett – viszonyra is, amit Gerelyes Ede főigazgató egy 1964-es írásában pontosan foglalt össze. „Múzeumunk történeti és gyűjtési profiljának megváltozása, minthogy a Magyar Nemzeti Múzeum Újkori Osztálya 1849 utáni anyagainak átvétele még meg sem kezdődött – hatását teljes mértékben még nem éreztheti. A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Képcsarnokának fényképanyagát viszont már besoroltuk gyűjteményünkbe... A kettős gyűjtés megszűnése, az anyagi és tudományos erőik egységes felhasználása már most éreztetni pozitív hatását.” Gerelyes Ede: A legújabbkori Történeti Múzeum 1960–1964. években végzett munkájáról. In: *A Legújabbkori Történeti Múzeum évkönyve 1963–1964.* 5–6. évf. 351. Azaz, már 1957 után elkezdődött a két intézmény közti szoros rivalizáció, alkalmi együttműködésekben alapuló bonyolult viszony, míg végül a rendszerváltás után a Nemzeti Múzeum fogadta magába a Munkásmozgalmi Múzeum gyűjteményeit, illetve irattárát, azaz részben a saját gyűjteményeit vette/kapta vissza.
- [26] *Jelentés Sztálin elvtárs 70. születésnapjára a Nemzeti Múzeumban készülő kiállításról (Országos Levéltár – pecsét)* „A kiállítást a következő fő politikai szempontok szerint állítottuk össze: Bemutatni Sztálint, mint Magyarország felszabadítóját, magyar nép legjobb barátját, a világbéke legfőbb őrét. További szempontok: Sztálin a történelem egyik legnagyobb alakja, Lenin művének folytatója, a világ munkásosztályának vezére, a szocializmus és a kommunizmus építője a Szovjetunióban, a Szovjet nép boldog életének megteremtője” (1949. november 28.). Alig négy évvel a szovjet csapatok felszabadítást és megszállást egyszerre jelentő hadműveletei, a rettegett Gulag magyar társadalmi képzeletet

átható, a valóságban történt, százezreket érintő megjelenése után a fenti Sztálin-ikon egyszerre tűnhet patológikus tévedésnek, illetve egy addig nem ismert propagandamitológia bevezetése első eseményének. Ugyancsak aggodalmas intézkedések sorát hozták meg a *Sztálini ajándék* kiállítás esetében is.

- [27] Vö. a Néprajzi Múzeum 2012 márciusában rendezett *Rákosi@neprajz.hu* című kiállításával. Lásd Fejős Zoltán: „Rákosi elvtárs élete” – egy hatvan évvel ezelőtti sztárkiállítás rétegei, in: *Ethnographia*, 123. évf. 2012. 1. sz. 1–47., ill. Voigt Vilmos nagyszerű cikke: Rákosi születésnapja. *Rákosi60@neprajz.hu*. In: *Magyar Múzeumok*, 2012. 03. 13. http://archiv.magyar-muzeumok.hu/kiallitas/506_rakosi_szuletesnapja.
- [28] A kiállítási dizájn modernitása jelentőségének kérdése már az ugyancsak a Nemzeti Múzeumban 1959-ben megrendezett *Tanácsköztársaság Emlékkiállítás*sal elkezdődött. Vö. Dr. Boreczky László: A legújabb kor történeti kiállításainak esztétikai problémái. In: *Legújabbkori Történeti Múzeum Évkönyve*, 1960. II. évf. 122–130. A kiállításokban döntő szerepet játszó Horn Emil mellett a korszak fontos kiállítástervezője, belsőépítésze dr. Boreczky László volt. A propaganda kérdéséhez lásd Vörös Károly: *Jegyzetek s „25 éves a szabad Magyarország” című kiállítás megtekintése után. „Annak magyarázatát ugyanis, hogy a kiállítás nem válik valódi történeti kiállítássá, hanem sokkal inkább ún. e r e d m é n y - k i á l l í t á s* marad tulajdonképpen a történeti alap jelentős kérdéseinek tisztázatlanságában is kell keresnünk.” In: *A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Közleményei*, 1970. 1. 81.
- [29] „A kiállítás eredeti rendezőkönyvét dr. Kubinszky Judit (1899-ig), Horn Emil (1890–1918. november) valamint Győrffy Sándor és dr. Szikossy Ferenc (1818. november–1919. augusztus) állította össze Esti Béla és Hetés Tibor irányításával.” In: *A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Közleményei*, 1975, 2. 96.
- [30] *A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Közleményei*, 1997. 1. 3.
- [31] Gerelyes Ede: A Legújabbkori Történeti Múzeum 1960–1964. években végzett munkájáról. In: *Legújabbkori Történeti Múzeum Évkönyve*, 1963–1964. 5–6. évf. 355–356.
- [32] Vö. Anthony Vidler: *Dark Space*. In: *The Architectural Uncanny, Essays in the Modern Unhomely*, The MIT Press, 1992. 167–177., ill. *Space, Knowledge, and Power Interview with Michel Foucault by Paul Rabinow*.

In: *The Foucault Reader*, edited by Paul Rabinow, Pantheon Books, New York 1984. 239–256.

- [33] A kiállítás támogatói között ott találjuk az MTA–Soros-alapítványt és a Művelődési Minisztériumot, a Magyar Hitel Bankot, az MTI, az OTP-t és a Compactot.
- [34] *A Honvédség Politikai Kiskönyvtára*. Honvédelmi Minisztérium, 1949.
- [35] Ezt a részt a forgatókönyv tanúsága szerint Ország Lili 1956-os *Nő fal előtt* című (Székesfehérvárról, a István Király Múzeumból kölcsönzött) festménye nyitotta meg. A kép még *Nő fátyollal* címen ismert. Székesfehérvár ltsz. 77.8.
- [36] Bécs, 1928–Budapest, 2001. Horn családja 1945-ig Csehszlovákiában élt. 1939-ben a zsidótörvény alapján elvették a földjüket, Budapesten egy kétemeletes bérházuk volt, amelyet 1948-ban államosítottak. Horn 1943-ban műszerésztanuló volt, a Dolgozók Esti Gimnáziumában érettségizett, majd az ELTE-n történelem szakon végzett, 1963-tól a Munkásmozgalmi Múzeumban dolgozott. 1946 és 1956 között az MKP (MDP) tagja volt, 1956 után szakszervezeti tag. A múzeumban megbecsült munkatárs volt, 1981-ben a Munka Érdemrend ezüst fokozatát kapta meg. Mégis évtizedeken át a belügyminisztérium II/8-as osztályának megfigyelése alatt állt, pusztán habitusa, ismeretségi köre, illetve a megfigyelésével megbízott ügynökök előtt képviselt nézetei okán. Horn András lehetővé tette, hogy betekintsek az édesapjáról szóló, ABTL-ben őrzött iratokba, amelyek Horn által elmondott szövegeinek, akár részleteinek szó szerinti idézését ebben a kontextusban értelmetlennek látom. Mindenesetre Horn intellektuális képességei okán „Becsei” fedőnevű informátor 1960-ban szinte mindennap rögzítette beszélgetéseiket, amelyeket Csarnai Sándor rendőrszázados szinte minden alkalommal figyelemre méltónak talált.
- [37] Köszönettel tartozom a Nemzeti Múzeum munkatársainak, így Berényi Mariannának, Fisli Évának, Jalsovszky Katalinnak, Lovas Krisztinának, Szende Lászlónak és a múzeum könyvtárosaiknak. Ugyancsak köszönettel tartozom Horn Andrásnak, Horn Emil fiának és unokaöccsének, Horn Gábornak, valamint az 1918-ban született, az 1990-es évek elején elhunyt, a Képzőművészeti Főiskolán festőként, majd művészettörténészként végzett Boreczky László unokaöccsének, Boreczky Elemérnek.

A Közös időnk '89–90 virtuális kiállítás